

Nistelrode, herkomst en betekenis

De huidige naam Nistelrode komen we in vroegere eeuwen tegen als Nisterle, Nestelre, Nistelroij (e) Nistelrooij. De plaatsnaam wordt in ons dialect – onze plaatselijk troubadour Ad de Laat heeft er zelfs een volkslied over gemaakt -, hier uitgesproken als “Nisseroi.”

Nistelrode is een pittoresque dorp; als je hier geboren en getogen bent wil je er meestal niet meer weg. Het grenst in het oosten aan de Maashorst, een bosrijke omgeving waar het heerlijk fietsen is. Je kan er al slingerend over ‘slaoperik’ (Slabroek) naar Uden maar ook door die bossen de andere kant op naar Schaijk en Herpen (Herperduin). Ook namen als Loo, Bus, Busberk verwijzen daar nog naar. Op de vroegere, toen nog arme, heidegrond graasden hier de schapen.

Om de kost te verdienen werd er hier in de 18de en 19de eeuw, met name in de winter, veel linnen geweven. Vandaar ook dat de naam “Nisseroise wevers” met carnaval nog met ere wordt gedragen en, hier in dit weversrijk, wordt gekoesterd.

De bouwmannen (boeren) in de zo ontstane nederzetting wisten de rondtrekkenden en plunderende legers het hoofd te bieden en de oorlogen te trotseren. Zij keerden hier hun kant aan in het vertrouwen dat het goed zou komen. De landbouw werd met de jaren wel intensiever. Het gemengd bedrijfje, het ‘gedoewntje op wat lochte, schraole grond’ van toen is niet meer. Ze hebben er goed geboerd. Het is nu veel grootschaliger en gespecialiseerder geworden.....

Vandaag, 22 juli 2020, trekken veel boeren in protestmars op om met hun blokkades aandacht te vragen voor het ‘stikstof’probleem in Nederland. Ze gaan naar Bilthoven en het RIVM. Er ligt een bouwstop en de minister van landbouw wil, nee moet, dat oplossen. Zij stelt regels voor het bijvoederen van melkvee. Minder eiwit in het voer, minder stikstof, minder ammoniak en andere, voor het milieu nog slechtere stikstofverbindingen. De natuur moet gespaard. Het moet duurzamer en minder belastend, ook voor het klimaat, want dat de temperaturen en nu dus ook de gemoederen

oplopen hebben we wel kunnen merken. Maximaal maar met 100 km/uur over de snelweg, en als er dan files staan door boerenprotest met tractoren dan haal je die snelheid en je gewenste doel in de verste verte niet.

Mest uit de potstal en kunstmest, een belangrijke uitvinding laat 19de eeuw, hielp hier om de grond vruchtbaarder te maken. Het zorgde voor betere gewassen en met meer opbrengst.

Zelfs 2 wereldoorlogen konden niet verhinderen dat het steeds 'hurry-up'ging. Steeds crescendo. Met financiering van de RABO-bank kon en moest het alsmaar groeien en nu.....is er nog wel een weg terug?

Nistelrode....Nistel, nestel, nestelen....Het zich vestigen op een open plek in het bos. Of is de naam van ons dorp afgeleid van nittel? Brandnetels komen voor op stikstofrijke, humushoudende grond, vaak op plekken die half in de schaduw liggen. Een bosrijke omgeving, daar waar maar weinig zon komt door het dichte loof der bomen, is daarvoor een ideale plek. Juist het feit dat de brandnetel veel stikstof bevat, trekt dieren aan. Voor de meeste planteneters is een verhoging van het stikstofgehalte van positieve invloed op hun groei, overleving en voortplanting. Door van de brandnetel te eten krijgen ze stikstof binnen.

Ook vele insecten zijn afhankelijk van de brandnetel, zoals dag- en nachtvlinders, wantsen, enkele slakken, cicaden, snuitkevers, glanskevers en bladluizen. Er komen ongeveer wel 50 vlindersoorten op de brandnetel voor. De brandnetel is onder de inheemse planten, hét gewas dat voor het grootste aantal vlindersoorten als voedselplant dient. Vlindersoorten zoals landkaartje, dagpauwoog, atalanta, brandnetelmot, bruine snuituil en gehakkelde aurelia zijn bijna compleet afhankelijk van de plant. Zij hebben allen de brandnetel als waardplant. Hierop leggen ze hun eitjes, verpoppen ze en eten als rups de bladeren. De rups van het brandnetelkapje foerageert ook op de brandnetel. De nachtvlinder komt algemeen voor in Nederland en behoort tot de uilen. De brandnetelwants leeft van de bloemen en zaden van de brandnetel.

Tenslotte zijn er ook vogels die afhankelijk zijn van de brandnetel. Zal hier in ons westerbos de bosrietzanger tussen de brandnetels gebroed hebben? Hij hangt namelijk zijn nest aan de stengels van deze nuttige planten. Ook de koning van onze zangvogels, de nachtegaal, wordt gewoonlijk te midden van de netels geboren.

Velen hebben er hun hersenen al over gebroken. Wat is de herkomst en betekenis van de naam Nistelrode? Waarvan is het afgeleid? Tijd dus om de literatuur in te duiken.....

Rien Wols (BHIC) schrijft in 2009: *De oorspronkelijke naam van het dorp was "Nisterle". De uitgang "le" is hetzelfde als "loo" dat "bos" betekent. "Nister" kan te maken hebben met "nittel" ofwel (brand)netel. Dan zou de oudste naam dus "bos vol netels" betekend hebben.*

Een andere mogelijkheid is dat "nester" het "westen" betekent. In dat geval gaat het dus om het Westerbos, om het zo maar eens te zeggen.

De naam van het dorp zou aan het begin van de 15e eeuw zijn veranderd in "Nistelrode", waarbij het tweede element samenhangt met rooien, ofwel ontginnen.

Ook **burgemeester Romé Fasol** spreekt zich, begin 1983, bij de oprichting van de heemkundekring Nistelvorst hierover uit:

Om u een idee te geven van de vermoedelijke betekenis van een aantal Nistelrodese veldnamen, heb ik een aantal ervan voorgelegd aan de taalkundige prof. dr. Van Els en aan de toponymist Mélotte. Ik noem u hun suggesties alleen ter verdere bestudering. Allereerst de plaatsnaam NISTELRODE.

Uit de door mij bestudeerde Nistelrodese acten in het abdijarchief van Heeswijk blijkt, dat de schrijfwijze van Nistelrode in de jaren na 1200 NISTERLE is. Ook op het zegel van onze schepenbank uit 1408 treft men deze schrijfwijze. Later verandert deze schrijfwijze tot NISTELRE. De

naamsverandering van Nisterle tot Nistelre is niet bijzonder. Deze omkeer van -LOO naar -RE is ook bekend van de plaatsnaam Waalre. Bannenberg leest reeds voor 1326 in Waalrese archieven de namen: Waetriloe, Waderloo, Wadelre en Waalre.

Van Els concludeert voorts dat het oorspronkelijk niet om een naam gaat met een -RODE uitgang, maar om een naam met een -LO uitgang. Dit zou te maken hebben met de aanwezigheid in de buurt van het gehucht LOO. Hetgeen inderdaad het oudere gedeelte is van onze gemeente.

Hij meent dat het woordgedeelte NISTER afkomstig zou kunnen zijn van NITTEL dat netel betekent. Van der Aa (1846) zegt dat de naam Nistelrode door de bevolking wordt uitgesproken als NITTELROOY.

Mélotte echter leidt NISTER af van het Germaanse NESTER hetgeen "westen" betekent. NESTERLE zou dan betekenen het dorp dat ligt ten westen van het oorspronkelijke LOO. Deze betekenis zou reeds aanvaard zijn bij de verklaring van de naam NISTERLAKEN aan de Vecht.

Interessant wordt het wanneer Van Els het heeft over de betekenis van DONZEL. Hij neemt aan dat in het woord Donzel het element DONK zit, dat zo iets betekent als "hoger gelegen zanderige plek in het veen" en verwant is met de Engelse woorden DUNG en DONJON, een versterkte plaats dus.

Ook de internet encyclopedie **Wikipedia** er maar eens op nageslagen:

In 1291 werd Nistelrode voor het eerst vernoemd, en wel vernoemd als *Nysterle*. De uitgang *le* komt van *loo* dat *bos* betekent. De oorsprong van *nister* is minder duidelijk. Het kan om *nittel* gaan, ofwel brandnetel, dan wel om *nester*, dat *westen* zou betekenen. De naam Nistelrode kwam in de 15e eeuw in zwang. *Rode* komt van *rooien*, ofwel ontginnen van een bos.

En over **Loo** vind ik, al puzzelend, in mijn woordenboek

1) Bos 2) Bos of een plek in een bos op droge grond 3) Brandgang in het bos 4) Buitenverblijf bij apeldoorn 5) Dorp in Zuid-limburg 6) Kreek 7) Meer 8) Naam van een bos 9) Naam voor een bos 10) Open plaats in bos 11) Open plaats in een bos 12) Open plek in bos 13) Open plek in een bos 14) Open plek in het bos

In het **Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap**, Tweede serie, deel XXIII (1906), pag. 40-41 lees ik: *In Noord-Brabant en Limburg vinden wij ook nog talrijke loo's; de meeste aldaar zijn nu le en el geworden. Merkwaardig is wat de Nom. Geogr. Neerl. II, 137 meedeelt, nl. dat de naam van het dorp Nistelrode, oorspronkelijk is Nisterlo (waarschijnlijk naar een gehucht Loo in de nabijheid), dat Nisterle, toen Nistelre, daarna Nistelroy en Nistelrode werd. Een dergelijke letteromzetting had plaats met den naam van Tongelre bij Eindhoven, die oorspronkelijk Tongerlo luidde, van Wintelre onder Vessem c. a. (1597 Winterle) en van Waalre (1175 Waderlo). Nu vindt men vele loo's en le's ter weerszijden van de Peel. Aan en in het moeras verheffen zich als droge plekken : Oploo, Overloon, Merseloo en Weversloo onder Venraai (waaronder ook Oirloo en Klein Oirloo), Loon onder Deurne, Liesel, Meiel, op één lange, smalle hoge strook; voorts Echgel (Helden), Roggel, Ospel (Nederweert), Sterksel (Soerendonk), Bakel, Handel (Gemert), Boekei, Volkel (Uden), Meerloo (Uden) en het bovengenoemde Nistelrode met Loo.*

Benieuwd geworden of **Olivier van Renswoude** het geheim van de naam Nistelrode op zijn website Taaldacht.nl weet te ontrafelen. Zijn terdege onderbouwing is als volgt:

Ergens in de derde eeuw worden dertig delen bronzen wijnvatwerk begraven op een plek in wat nu Noord-Brabant is. Het geheel is van Romeinse maak, met een afbeelding van de machtige held Herculēs op een van de schalen. Is het een godenoffer van een rijke boer of is het vlug verstoppt voor groepen Germanen die deze grensstreek van het inmiddels wankele Rijk teisteren? Dat zal altijd een vraag blijven. Wel kunnen we bedenken waarom dit oord later *Nistelrode* heet: daarin schuile een vergeten woord voor een windrichting.

De vroegst bekende schriftelijke verschijning van deze oordnaam is even na het jaar 1200 in de vorm *Nisterle*. In de volgende eeuwen, wanneer de eigenlijke betekenis kennelijk al niet meer bekend is, raakt *-rl-* omgedraaid tot *-lr-*. Van dit jongere *Nistelre* wordt het tweede lid vervolgens opgevat als een vorm van ouder Brabants *roye* 'rooiing, bosontginning' en ontstaat *Nistelroye*. In het algemeen Nederlands luidt datzelfde woord *rode* en dus is de ambtelijke spelling al enige tijd *Nistelrode*.

De bekende naamkundigen Van Berkel en Samplonius duiden het tweede lid *-le* in de vroegst bekende vorm *Nisterle* als een verslachte uitspraak van *lo* 'licht, open bos'. Dat woord is de voortzetting van Oudgermaans **lauhaz* (verwant aan **leuhtaz*, vanwaar *licht*) en heeft in de lange geschiedenis verwezen naar zowel uitgebate bossen als [heilige bossen](#) met open plekken waar goden vereerd werden.

Het tweede lid is echter nooit in de volle vorm *lo* of *loo* overgeleverd, dus wellicht moeten we het eerder vereenzelvigen met het oude woord *lee*, *leeuw* 'grafheuvel' (Oudgermaans **hlaiwq*), dat ook te vinden is in oordnamen als *Heiligerlee* en *Westerlee* in Groningen en *Leeuwen* in Gelderland en Nederlands-Limburg. Inderdaad zijn binnen de huidige grenzen van Nistelrode meerdere grafheuvels gevonden en liggen wat noordelijker zowel De Zevenbergen als de grootste grafheuvel van Nederland: het ruim 2600 jaar oude [Vorstengraf in Oss](#).

Over het eerste lid zijn Van Berkel en Samplonius minder stellig. Bij gebrek aan aanknopingspunten opperen ze dat het is afgeleid van een verloren oordnaam **Nist* en dat dit te begrijpen is als een oude nevenvorm van *nest* 'vogelverblijf, dierenleger', zij het in een oude (bij)betekenis 'nederzetting'. Dat is allemaal mogelijk, maar niet heel overtuigend.

Beter is het volgende: *nister* in *Nisterle* zij een oude nevenvorm van *nifter*, dat we kennen van *Niftrik*, de naam van een oord aan de Maas, en van [Nifterlaca](#), de naam van een achtste eeuwse gouw die om de Utrechtse Vecht gelegen was. Beide zijn immers te herleiden tot een voorloper met de vorm **nifster*, aangezien de klankreeks **-fst-* wel vaker in twee richtingen vereenvoudigd werd. Vergelijk bijvoorbeeld hoe Oudgermaans **haifstiz* enerzijds leidde tot Oudhoogduits *heistigō* 'onstuimig' en Oudengels *hæst* 'geweld' en anderzijds tot Oudhoogduits *heifti* 'driftig' en Oudnoords *heift* 'geweld'. (We weten dat **-fst-* daar oorspronkelijk is, omdat ook vormen als Gotisch *haifsts* en Oudnoords *heifst* zijn overgeleverd.)

Dit **nifster* is zelf een jongere vorm van Oudgermaans **nebestraz*. En dat woord, waarmee een wisse windrichting werd aangeduid, ontwikkelde zich anderszins tot *Neuster*, de naam van een vroeg

Frankisch koninkrijk in het noordwesten van Gallië. Dat *Neuster* een vereenvoudiging van **nebestraz* is wordt gestaafd door het gegeven dat de bijvoeglijke afleiding *Neustreco* de opvallende nevenvorm *Neptreco*, *Neptrico* had. Dat is immers een vereenvoudiging in andere richting, waarbij *-pt-* niets anders dan een andere spelling van *-ft-* is, zoals Oudnoords *heift* ook wel als *heipt* geschreven werd. Het betekent ook dat *Neptrico* en *Niftrik* waarschijnlijk hetzelfde woord zijn.

Aangezien *Neuster* ten westen lag van het Frankische koninkrijk *Auster* ‘Ooster(rijk)’—niet te verwarren met Oostenrijk—is wel aangenomen dat het woord de betekenis ‘wester’ had, zoals ook de Longobardische (Germaanse) koninkrijken *Neustria* en *Austria* naast elkaar lagen in Noord-Italië. Doch aangezien men dan wel vormen van het woord *wester* gebruikt had en de Frankische gouw *Nifterlaca* niet zozeer westelijk als wel noordelijk of noordwestelijk lag, en *Neuster* zoals gezegd in het noordwesten van Gallië, is **nebestraz* eerder op te vatten als ‘noordwester’. Het ware overigens een afleiding van **nebaz* ‘nevel’, verbogen **nebez-*.

Terugkerend naar *Nistelrode* en zijn dertiende eeuwse voorloper *Nisterle*: deze is te herleiden tot vroeg Oudnederlands **Nifsterlôh* ‘noordwesterbos’ dan wel **Nifsterhlêo* ‘noordwestergrafheuvel’. We zullen het aan de bodemvorsers en andere oudheidkundigen overlaten om een van de twee—zo niet beide—te ontcrachten en aldus het geheim van *Nistelrode* verder te ontrafelen.

We zullen het voorlopig dus met de hiervoor genoemde verklaringen en uitleg moeten doen.

SAMENVATTEND: Een noordwesterbos, gevuld met bomen, brandnetels, vlinders en fluitende zangvogels, waar mettertijd wat bomen werden gerooid en waar op de aldus ontstane open plek de man en zijn vrouw zich graag nestelden, waar zij genoten van een wijntje op zijn tijd, zo tevreden zittend, met hun vermoeide ruggen geleund tegen de heilige eik alwaar zij net aan Bacchus een offer hadden gebracht, waar zij er hun bronzen vaatwerk moesten begraven voor nog betere tijden, en om hier hun laatste adem uit te blazen, hier in dit mooie *Nistelrode*, een waar paradijs op aarde, en er te worden begraven in een urn in de noordwestergrafheuvel.

Nistelrode, ge zèt er welkom! Maar om met de woorden van Ad de Laat te spreken: Zorg wel dè, ès ge komt, ge urst thuis gepoept hèt en gepiest.... Want stikstof hèn we hier zat!!!

Bronnen:

<https://www.nporadio1.nl/natuur-milieu/5000-het-belang-van-brandnetels>
<https://taaldacht.nl/2020/06/18/het-geheim-van-nistelrode/>
<https://www.mijnwoordenboek.nl/puzzelwoordenboek/Loo/1>
<https://www.wikipedia.nl>
<https://www.fasol.nl/wat-is-heemkunde/>
<https://www.bhic.nl/ontdekken/verhalen/nistelrode-in-vogelvlucht>
<https://archive.org/details/tijdschriftvanh22genogoog/page/n62/mode/2up>